

КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Фоменко А. Є.

Вступ

Конституція України у ст. 6 проголосила, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Це положення основного Закону держави знайшло своє відображення у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» – Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Фактично з липня 2015 року поліція як основний суб'єкт правозастосування в країні функціонує абсолютно в нових умовах – в умовах служіння суспільству. Це своєю чергою вимагає якісно нових підходів до організації діяльності всіх органів кримінального судочинства, особливе місце серед яких посідає Національна поліція, протидія злочинності для якої є одним з головних завдань. Революція Гідності спричинила потужний соціальний запит на формування особистості правоохоронця нової генерації, який служить не державі, а суспільству, для якого права та свободи людини і громадянина, верховенство права є обов'язковим ідеологічним складником його повсякденної службової діяльності.

Очевидно, що такі кардинальні зміни у державі потребують свого наукового супроводу та обґрунтування. Це пояснюється тим, що саме служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є поліцейською діяльністю в загальному її розумінні, тоді як кримінологічна діяльність Національної поліції є видом поліцейської діяльності, що в першу чергу спрямована на протидію злочинності.

1. Методологічні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України

Різні проблеми протидії злочинності є об'єктом постійних наукових розвідок вчених кримінологів різних часів та країн, зокрема таких, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, П. С. Берзін, Ю. В. Баулін, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, Є. О. Гладкова, Н. О. Гуторова, В. К. Грищук, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, А. Ф. Зелінський, М. В. Карчевський, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, І. М. Копотун, В. М. Кудрявцев, В. В. Кузнецов, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, К. Б. Марисюк, О. А. Мартиненко, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. І. Павликівський, М. І. Панов, А. В. Савченко, О. О. Степанченко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, С. О. Харитонов, В. Б. Харченко, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблістий, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, А. М. Ященко та багато інших.

Отже, кримінологічна діяльність Національної поліції України як основного суб'єкта правозастосування має важливе значення для теорії та практики протидії злочинності.

Взагалі об'єктом кримінологічного пізнання є сукупність суспільних відносин, пов'язаних зі злочинністю та протидією злочинності. Відповідно, кримінологія являє собою систему знань про злочинність та її прояви, а також діяльність у сфері протидії злочинності. Змістом кримінологічної науки, як зауважує правник, є дослідження й оцінка злочинності, тенденцій і закономірностей її утворення, функціонування, розвитку, а також використання цих знань під час розробки комплексу заходів та практичних рекомендацій щодо протидії злочинності¹.

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати про більш широкий та виважений підхід до розуміння категорії «кримінологія», що охоплює собою як знання про злочинність, так і протидію їй, а не лише запобігання.

До подібних висновків доходить і А. П. Закалюк, який наголошує, що кримінологія через свою теоретико-прикладну сутність повинна мати практичну реалізацію, тобто здійснюватися у вигляді кримінологічної практичної діяльності. У цьому аспекті, стверджує вчений, практичну кримінологію визначають як діяльність із забезпечення і здійснення

¹ Головкін Б.М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Випуск 28. С. 62.

кримінологічними засобами завдань щодо запобігання, а у загальному плані – й протидії злочинності².

Осмилення вищевказаного дає можливість стверджувати про необхідність розуміння кримінології як науки, навчальної дисципліни та практичної діяльності уповноважених суб'єктів щодо протидії злочинності загалом та окремим видам злочинів зокрема.

Протидія злочинності визначена законом і є одним із завдань Національної поліції, що ще раз підтверджує правильність підходу щодо використання цього поняття для характеристики сутності кримінології.

З цього приводу слушною видається позиція М. І. Мельника, хоча й в аспекті протидії корупції, про те, що термін «протидія» відображає весь комплекс заходів впливу на корупцію, включаючи вплив на її соціальні передумови, причини й умови злочину, правоохоронну діяльність щодо виявлення, розслідування таких діянь, притягнення осіб, винних у їх учиненні, до відповідальності³. А отже, як теоретичною (науковою, освітньою), так і практичною кримінологією мають охоплюватися питання не тільки запобігання, але й, наприклад, виявлення та припинення злочинних проявів. Щоправда, ми переконані в тому, що запобігання злочинам має залишатися пріоритетним напрямом для кримінології.

Водночас слід відзначити, що на думку деяких вчених, потребує переосмилення і традиційний підхід до визначення обсягу предмету сучасної кримінології.

Підтвердженням цьому слугують умовиводи В. А. Тулякова щодо того, що не менш важливими в умовах сучасності є проблема теорії причин злочинності і предмету кримінології, проблема поведження зі злочинцями і жертвами, відновлення в правах суб'єктів кримінально-правових відносин, які з огляду на низку причин не знайшли свого повного відображення в сучасній догматичній частині кримінологічного вчення. Звідси, як зауважує вчений, кримінологія як наука має являти собою вчення про вчинення злочинів у їх взаємозв'язку зі зловживанням правом і правомірною поведінкою, заходах соціального контролю за злочинами та злочинністю, реабілітації і поведження зі злочинцями та їх жертвами⁴.

² Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн.1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. С. 21.

³ Мельник М.І. Протидія корупції: поняття, мета, напрями. *Право України*. 2002. № 4. С. 23.

⁴ Туляков В.А. Криминология современности. *Криминология в Україні та протидія злочинності: збірник наук. статей* / за ред. М. Л. Орзіха, В.М. Дрьоміна. Одеса : Фенікс, 2008. 318 с. С. 75.

Висвітлюючи об'єкт та предмет науки кримінології, А. Е. Жалінський доходить висновку про те, що в об'єкт кримінології, окрім іншого, входять пов'язані зі злочинністю соціальні феномени, зокрема, явища і процеси, що детермінують та підтримують її, а також особи, які вчинили злочини, можуть їх вчинити чи потребують особливого захисту⁵.

Разом з тим, зважаючи на внесені у 2018 році зміни до розділу 3 Кримінального кодексу України, в результаті чого було унормовано нове поняття кримінальне правопорушення (передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення), та його види (кримінальні проступки і злочини)⁶, потребує корегування і зміст категорії кримінологія.

Таким чином, до предмету кримінології в сучасному вимірі слід віднести: 1) злочинність як соціальне явище, що породжує негативні наслідки для суспільства; 2) кримінальні проступки та злочини; 3) явища та процеси, що є детермінантами вчинення кримінальних правопорушень; 4) дії, пов'язані зі зловживанням права; 5) особу кримінального правопорушення, його жертву, а також особу, яка потребує особливого захисту у зв'язку із загрозою її життю чи здоров'ю; 6) заходи щодо протидії окремим видам кримінальних проступків та злочинів; 7) заходи, пов'язані з поведінням із злочинцями та жертвами кримінальних правопорушень, їх реабілітацією.

Діяльність в аспекті нашого дослідження слід розуміти як сукупність активних, свідомих дій суб'єктів, що вчиняються задля досягнення поставленої мети або задоволення власних чи суспільних інтересів і потреб, у результаті чого відбувається вплив або зміни у об'єкта, щодо якого вчинялися такі дії.

Слід зазначити, що в юридичній науці слово «діяльність» достатньо часто використовується дослідниками з метою відображення різних правових явищ у динаміці. Зважаючи на це, до термінологічно-понятійного апарату доктрини права введено такі категорії, як «юридична діяльність», «правоохоронна діяльність», «поліцейська діяльність», «профілактична діяльність», «антикримінальна діяльність» тощо, які дотичні або тісно переплітаються з поняттям «кримінологічна діяльність» та потребують з'ясування їх сутності на предмет подібності з досліджуваним нами феноменом.

⁵ Жалинский А.Э. Избранные труды: в 4 т. Т. 1. Криминология. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. С. 77.

⁶ Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами та доповненнями станом на 27.10.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Найбільш основоположним із перелічених вище понять вважаємо категорію «юридична діяльність», дослідженню якої присвячено чимало наукових праць, в тому числі комплексних. Для з'ясування підходів щодо розуміння її сутності розглянемо деякі з них.

Ще за радянського періоду групою вчених на чолі з В. М. Карташовим було проведене дослідження, предметом якого стала сутність, структура та види юридичної діяльності. У результаті наукової розвідки вчені дійшли висновку про те, що юридична діяльність – це опосередкована правом професійна, трудова, державно-владна діяльність щодо прийняття юридичних рішень компетентними органами, яка спрямована на виконання суспільних функцій і завдань (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права тощо) для задоволення загальносоціальних, групових та індивідуальних потреб та інтересів⁷.

З вказаного вище слідує, що суб'єктами здійснення юридичної діяльності є лише органи державної влади, їх службові та посадові особи, що, на наше переконання, не відповідає сучасним уявленням про таку діяльність, яку сьогодні здійснюють як адвокатські об'єднання, так і правозахисні громадські організації. Водночас не поділяємо позицію вченого про те, що юридична діяльність завжди пов'язана з ухваленням юридичних рішень, оскільки не всі суб'єкти її здійснення мають такі повноваження.

На підтвердження нашої позиції наведемо умовиводи В. Сирих, на думку якого юридична діяльність є правомірною діяльністю громадян та інших суб'єктів права, що спрямована на збереження чи вдосконалення механізму правового регулювання, зокрема його компонентів: механізму правотворчості, правореалізації державного примусу⁸.

Критично оцінюючи запропоноване В. М. Карташовим визначення поняття юридичної діяльності, О. І. Ющик зазначає, що вочевидь вчений не розрізняє юридичну діяльність, діяльність у галузі права та юридично значущу діяльність, що є важливим, оскільки діяльність представника державного апарату і юрисконсульта приватної фірми чи представника організації за договором доручення – це, очевидно, суттєво різні види діяльності, пов'язаної з правом⁹.

Як загальну характерну особливість юридичної праці, зауважують Н. М. Чернуха та В. С. Рижиков, слід зазначити те, що ця діяльність є складною соціальною відкритою системою, оскільки вона включена до

⁷ Юридическая деятельность: сущность, структура, виды : сборник науч. трудов / ред кол. В.Н. Карташов (отв. ред.) и др. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1989. С. 12.

⁸ Сырых В. М. Социология права : учебник. 4-е изд., доп. и перераб. Москва : Юстицинформ, 2012. С. 193, 197.

⁹ Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу : монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2004. С. 416–417.

широкого контексту правової системи суспільства й вирішує поставлені державою завдання правосуддя, особистої і суспільної безпеки, боротьби зі злочинністю. Система практичних дій юриста, як стверджують дослідники, служить для реального здійснення його стратегічних і тактичних професійних цілей і виявляється у вигляді вирішення конкретних завдань правозастосування: складання документації, проведення допиту, огляд місця події, слідчий експеримент, підготовка судової промови, складання вироку. За інтелектуальним змістом, з погляду вчених, юридична діяльність поділяється на пізнавально-пошукову, реконструктивну, організаційну, реєстраційну та комунікативну¹⁰.

Осмислення зазначеного дає підстави для таких висновків: а) до юридичної діяльності вчені відносять як правозахисну (судову), так і правоохоронну діяльність, що загалом відповідає існуючій теорії юридичної діяльності; б) ототожнення практичних юридичних дій виключно з правозастосовною діяльністю вважаємо не прийнятним, оскільки до практичної юридичної діяльності традиційно також відносять нормотворчу, правоінтерпретаційну та правозахисну діяльність; в) зважаючи на запропоновану дослідниками класифікацію юридичної діяльності за інтелектуальним змістом, доцільним убачаємо виокремлення як юридичної практичної, так і юридичної наукової діяльності.

Методологічно коректно виокремлювати два підходи до розуміння юридичної діяльності, а саме: 1) вузький, яким охоплюється лише юридична практична діяльність; 2) широкий, що вимагає включення до обсягу поняття юридична діяльність як практичної, так і освітньо-наукової діяльності у галузі права, остання з яких здійснюється педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками.

Отримані результати дослідження сутності категорії «юридична діяльність» дозволяють виокремити ті спільні ознаки, що притаманні і поняттю «кримінологічна діяльність Національної поліції», а саме: 1) являє собою сукупність взаємопов'язаних дій та операцій, спрямованих на задоволення публічних (державних та суспільних) інтересів; 2) здійснюється на професійній основі фахівцями, що мають спеціальні знання у галузі права та правоохорони; 3) є правомірною діяльністю, оскільки здійснюється в установленому чинним національним законодавством порядку, межах та спосіб; 4) задля досягнення її мети можуть використовуватися як правові, так і не правові засоби; 5) формами її здійснення можуть бути як практична, так і наукова та

¹⁰ Чернуха Н.М., Рижиков В.С. Професійна діяльність юриста: теоретичні засади. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 7(10). С. 45, 47.

освітня діяльність, а отже, за своїм змістом вона є пізнавально-пошуковою, організаційною, реалізаційною; 5) має ознаки правоохоронної, як спеціальної форми юридичної правозастосовної діяльності, зважаючи на те, що пов'язана з неправомірною поведінкою суб'єктів права.

2. Зв'язок кримінологічної діяльності та правоохоронної діяльності Національної поліції

Логічним наступним етапом нашого дослідження вважаємо з'ясування особливостей *правоохоронної діяльності*, підходи до розуміння якої у доктрині права характеризуються полісемічністю.

До ознак правоохоронної діяльності відносять: вона може здійснюватись тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, які повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування; правоохоронна діяльність реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури; здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які зазвичай спеціально створюються державою з цією метою і комплектуються спеціалістами¹¹.

Зазначене дозволяє стверджувати, що суб'єктами здійснення правоохоронної діяльності можуть бути як органи державної влади, так і неурядові громадські організації.

Поділяє таку позицію і С. Ф. Денисюк, який вважає, що під правоохоронною діяльністю в широкому її розумінні слід розуміти цілеспрямовані дії не тільки компетентних державних органів щодо захисту порушених прав, профілактики правопорушень, але й діяльність недержавних організацій, а також самих громадян з метою протидії протиправним посяганням і відновлення порушеного права¹².

До істотних ознак правоохоронної діяльності відносять такі: 1) ця діяльність спрямована на охорону права від будь-яких порушень; 2) вона може здійснюватися не будь-яким способом, а лише шляхом: а) розгляду юридично значущих справ і в деяких випадках застосування до правопорушників примусових заходів і стягнень; б) виявлення правопорушень і осіб, винних у їх учиненні; в) обвинувачення у вчиненні правопорушення; г) представництва і захисту порушених прав і законних інтересів; ґ) нагляду за додержанням законів; 3) ця діяльність повинна відповідати приписам правового нормативного акта; 4) вона реалізується

¹¹ Гель А.П. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.П. Гель, Г.С. Семаков, С. П. Кондракова. Київ : МАУП, 2004. С. 5–6.

¹² Денисюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. С. 18.

з додержанням певних, встановлених у законі або іншому нормативному акті процедур; 5) вона реалізується спеціально уповноваженими на те органами, що комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями¹³.

Вважаємо, що зазначений підхід правників скоріше тяжіє до характеристики особливостей прокурорської діяльності як різновиду правоохоронної, а не сутності останньої як явища правової дійсності. Підтвердженням чому слугують як перелічені повноваження, що покладаються законодавством на прокуратуру України, так і залишення поза увагою такого важливого складника правоохоронної діяльності, як запобігання правопорушенням.

Правоохоронна діяльність – це правова діяльність не тільки за змістом, але й за формою. Зважаючи на загальний об'єкт правоохоронної діяльності (правопорядок), вона включає такі цілеспрямовані дії: 1) виявлення загроз наявному правовому порядку; 2) попередження порушень правопорядку; 3) припинення порушень правопорядку; 4) відновлення правового порядку; 5) застосування заходів юридичної відповідальності до порушників правопорядку. До юридичних властивостей правоохоронної діяльності, на думку вченого, слід віднести: а) владність, що виявляється в здатності спрямовувати поведінку людей в державних інтересах; б) предметність, яка не вичерпується лише порушеннями права та їх наслідками, але й включає причини порушень та умови, які їм сприяють; в) правове опосередкування (врегулювання) цієї діяльності, причому право – це не лише засіб регламентації правоохоронної діяльності, але й об'єкт її захисту; г) багатосуб'єктність, оскільки до її здійснення залучається все більша кількість державних органів, громадських організацій, трудових колективів, окремих громадян; д) результативність, що зумовлена як цілеспрямованою діяльністю державних органів і громадських організацій, так і активною зацікавленою участю в ній окремих громадян¹⁴.

Отже, окреслений обсяг правоохоронної діяльності, що пропонується розуміти у вигляді сукупності цілеспрямованих дій, є доволі звуженим, оскільки до такої діяльності вченим безпідставно не включені дії щодо розкриття та розслідування діянь, які посягають на існуючий правопорядок; певним протиріччям є одночасні судження автора про те, що суб'єктами здійснення правоохоронної діяльності є не тільки

¹³ Організація судових та правоохоронних органів : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / І.Є. Марочкін, В.В. Афанасьєв, В.С. Бабкова та ін.] ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібілової, О.М. Толочко. Харків : Право, 2000. С. 6–9.

¹⁴ Ботвінов Р. Здійснення правоохоронної діяльності органами державної влади: сутність та ознаки. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 4(31). С. 45–46.

державні органи, але й громадські організації та інші суб'єкти, тоді як такої діяльності, з погляду дослідника, обов'язково притаманна ознака владності; не заперечуючи того, що право є засобом регулювання правоохоронної діяльності, твердження вченого про те, що воно є об'єктом її захисту є дискусійним. По-перше, захист є притаманним для прав людини, а не для права як системи принципів і норм, а по-друге, вчений, вживаючи термін «захист» для характеристики правоохоронної діяльності, фактично отожднює її з правозахисною.

Осмислення вищезазначеного дозволяє сформулювати такі умовиводи: а) протидія злочинності й іншим правопорушенням є ключовим завданням не тільки спеціально створених правоохоронних органів, але й інших суб'єктів, а тому є обов'язковою ознакою такої діяльності як у вузькому, так і широкому розумінні; б) зважаючи на вказану дослідником множинність суб'єктів здійснення правоохоронної діяльності, не можна погодитися з твердженням вченого про те, що їй завжди притаманна ознака професійності; в) публічність хоча й є пріоритетним принципом діяльності правоохоронних органів, проте не завжди. Наприклад, під час здійснення оперативно-розшукової діяльності частина заходів вживається таємно.

Варто зауважити, що частина правників визначають правоохоронну діяльність як одну із правових форм діяльності держави, яка має на меті захист суспільних відносин від протиправних посягань, відновлення порушеного правопорядку, притягнення винних у правопорушенні суб'єктів до передбаченої законом відповідальності¹⁵.

Інші обґрунтовують позицію про те, що під правоохоронною діяльністю слід розуміти правозастосовчу діяльність з охорони права спеціально уповноважених на те органів за встановленою в законі процедурою, що полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень та обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, у застосуванні до правопорушників примусових заходів, встановлених державою та регламентованих законом, а також у представництві й захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб¹⁶.

Використовуючи діяльнісний підхід, деякими правниками наголошується на тому, що вона є активною формою поведінки уповноважених суб'єктів з можливістю застосування встановлених законом примусових засобів, що спрямована на захист і відновлення прав, свобод і законних

¹⁵ Бистрик Г. Правоохоронна діяльність у контексті вдосконалення правових форм діяльності держави. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 24.

¹⁶ Ведерніков Ю.А., Шкарупа В.К., Карпунчев В.П. Щодо визначення поняття правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 3. С. 111.

інтересів, протидію правопорушенням та реалізує правоохоронну функцію держави¹⁷.

Певним узагальненням вищезазначених позицій вчених вважаємо твердження Т. І. Тарахонича про те, що правоохоронну діяльність слід розглядати з погляду широкого та вузького підходу. У сенсі широкого підходу вона є різновидом юридичної діяльності; є самостійною юридичною категорією; правовою формою діяльності держави, активною формою поведінки уповноважених суб'єктів, різновидом правовідносин. З точки зору вузького підходу правоохоронна діяльність – це правова форма діяльності держави, якій належить особливе місце в структурі механізму правового регулювання, яка регламентована нормами права і спрямована на впорядкування та охорону суспільних відносин шляхом застосування певної сукупності засобів впливу.

Цей вид діяльності, зауважує дослідник, характеризується певними особливостями, а саме: це різновид юридичної практичної діяльності; має відповідний ступінь нормативної визначеності; для неї характерною є відсутність чітко визначеного суб'єкта діяльності, тобто переліку тих органів, які належать до правоохоронних, спрямована на недопущення порушення прав та свобод людини, забезпечення правопорядку та законності, характерним є застосування уповноваженими суб'єктами різноманітних засобів впливу, реалізує правоохоронну функцію держави¹⁸.

Сутнісне осмислення усіх вищенаведених підходів вчених до розуміння поняття правоохоронної діяльності дозволяє навести ті характерні риси, що притаманні й кримінологічній діяльності Національної поліції як однієї із гілок правоохоронної. Серед них: 1) являє собою активну форму поведінки уповноважених суб'єктів; 2) є унормованою діяльністю, що здійснюється переважно за допомогою правових засобів та методів впливу, серед яких пріоритет мають переконання та заохочення; 3) наскрізними її принципами є публічність та професійність; 4) серед завдань такої діяльності: а) виявлення, запобігання та припинення кримінальних правопорушень (протидія їм), а також недопущення випадків зловживання правом; б) правове виховання громадян шляхом підвищення рівня їх правової свідомості; 5) спрямована на недопущення порушення прав і свобод людини, забезпечення правопорядку

¹⁷ Дубінчак В.М. Правоохоронна діяльність: сутність, суб'єкти, засоби забезпечення (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. С. 6.

¹⁸ Тарахонич Т.І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання. *Правова держава*. 2015. Випуск 26. С. 88.

та законності; б) здійснюється в рамках реалізації правоохоронної функції держави.

3. Зміст кримінологічної діяльності Національної поліції України

Вважаємо, що кримінологічній діяльності Національної поліції притаманні й певні властивості **контрольно-наглядової**, яку відносять до однієї з форм юридичної практичної діяльності. Адже на поліцейські підрозділи, відповідно до Наказу МВС України від 21.08.98 № 622, покладено повноваження щодо контролю за дотриманням посадовими особами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та громадянами правил дозвільної системи органи поліції здійснюють шляхом обстеження таких об'єктів, погодження укладення трудових договорів на виконання робіт, пов'язаних з виготовленням, придбанням, зберіганням, обліком, охороною, перевезенням і використанням спеціально визначених предметів і матеріалів, проведення профілактичних заходів щодо попередження та припинення порушень правил дозвільної системи, а також притягнення осіб, що вчинили правопорушення, до відповідальності в порядку, встановленому законом¹⁹.

З цього приводу поділяємо думку про те, що контрольно-наглядова діяльність – це одна з основних форм правової діяльності держави, яка здійснюється державою шляхом видання контрольно-правових актів або рішень, що приймаються відповідними органами державної влади у межах, передбачених конституцією і законами повноважень, і має на меті забезпечення перевірки відповідності дій суб'єктів та об'єктів правового регулювання чинному законодавству, сприяння утвердженню режиму законності й правопорядку. Як зазначає Г. Бистрик, завдяки їй фактично забезпечується зворотний зв'язок між суспільними відносинами і суб'єктами правового регулювання²⁰.

¹⁹ Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.98 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.

²⁰ Бистрик Г. М. Контрольно-наглядова діяльність як форма правової діяльності органів державної влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 46. С. 118–119.

Її важливим завданням, зауважує Т. І. Тарахонич, є виконання відповідними структурами приписів правових норм, запобігання правопорушення та їх припинення шляхом використання відповідних організаційно-правових засобів. Серед особливостей цього виду діяльності, зауважує вчений, в юридичній літературі виокремлюють такі: є різновидом юридичної практичної діяльності, є складником системи державного управління, реалізується відповідними структурами, використовує організаційно-правові засоби для забезпечення своєї діяльності, результатом цієї правової форми є досягнення поставлених цілей шляхом прийняття відповідного рішення, що має констатуючий характер та спрямоване як на попередження, так і виявлення правопорушень та забезпечення їх усунення; вона є важливим чинником забезпечення ефективності правового регулювання, законності та правопорядку²¹.

Своєю чергою О. Скакун виокремлює такі стадії контрольно-наглядової діяльності, як: організаційно-підготовча; встановлення фактичних обставин справи та їх аналіз; винесення рішення у справі шляхом видання відповідного акта у формі рішення, ухвали, постанови, подання, застереження, повідомлення тощо; перевірка виконання рішення²².

Із зазначеного можна зробити висновок про те, що контрольно-наглядовій діяльності Національної поліції як складнику кримінологічної притаманні такі риси: а) здійснюється уповноваженими на таку діяльність службовими та посадовими особами органів та підрозділів поліції; б) має на меті забезпечення відповідності дій суб'єктів права чинному законодавству у сфері обігу зброї та боєприпасів, сприяння утвердженню режиму законності й правопорядку в цій галузі; в) спрямована на запобігання й виявлення правопорушень сфері обігу зброї та боєприпасів, а також їх припинення; г) юридичними засобами її здійснення є правоконстатуючі та правозастосовні акти, що ухвалюються службовими та посадовими особами органів поліції.

Принагідно зазначимо, що частина правників розглядають поліцейську діяльність крізь призму **поліцейських послуг**.

Поліцейські послуги, зауважує Ю. З. Біла-Тюріна, слід розглядати у широкому розумінні: будь-яка діяльність Національної поліції є поліцейською послугою. З точки зору цього підходу поняття «поліцейські послуги» формується через визначення суб'єкта надання – Національну поліцію. Якщо ж розглядати поліцейські послуги з точки

²¹ Тарахонич Т.І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання. *Правова держава*. 2015. Випуск 26. С. 89.

²² Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутрішніх дел, 2000. С. 551.

зору змісту діяльності, отримуємо значно вужчу категорією, яка не охоплює адміністративні й інформаційні послуги, що надаються поліцією. У вузькому розумінні поліцейські послуги – це надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги²³.

Із зазначеного слідує, що у широкому розумінні категорії «діяльність» та «послуги» слід ототожнювати. Однак, зважаючи на закріплену у Законі України «Про захист прав споживачів» легальну дефініцію категорії «послуга», під якою розуміється діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб²⁴, виникає логічне запитання, чи вся поліцейська діяльність пов'язана з наданням фізичним особам благ задля задоволення їхніх потреб. Відповідь на це питання очевидно є заперечною, оскільки, наприклад, управлінська поліцейська діяльність, що пов'язана з належною організацією роботи самої поліції як органу державної влади, явно не переслідує цілі надання громадянам будь-яких благ. Тоді як запропоноване вузьке розуміння дійсно кореспондується з вказаною дефініцією поняття «послуга». А отже, лише частину здійснюваної поліцейської діяльності доречно розглядати як поліцейські послуги.

З погляду В. Вдовічена, категорія «поліцейська послуга» реалізує себе як передбачена законом публічно-владна діяльність органу поліції, безпосередньо пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в здійсненні дій та прийнятті рішень відповідною уповноваженою особою. Водночас поліцейські послуги, стверджує дослідник, не є кінцевим результатом діяльності поліції, вони можуть визнаватися послугами лише з точки зору розуміння їх як процесу, або нерозривної єдності діяльності і результату, що споживається в процесі його створення. Підтверджує такий підхід до визначення поліцейської послуги необхідність систематичності та безперервності протидії злочинності та забезпечення публічної безпеки. Тому це свідчить про необхідність перегляду

²³ Біла-Тюріна Ю. З. Ознаки поліцейських послуг та їх характеристики. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) : у 2-х т. 2017. Т. 2. С. 73.

²⁴ Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.

вибраного в законодавстві підходу з метою усунення суперечливого сприйняття елементів єдиної системи публічних послуг²⁵.

Аналіз зазначеного дає підстави стверджувати про дискусійність підходу правника до характеристики поліцейських послуг виключно як процесу, адже це передусім суперечить тлумаченню терміна «послуга», що міститься у довідкових джерелах (дія, результат якої споживається в процесі її виконання. Цілеспрямована діяльність, результати якої мають прояв у корисному ефекті²⁶). Таким чином, лише за умови наявності корисного результату дії для адресата коректно стверджувати про надання послуги.

Під категорією «поліцейська послуга», на переконання О. Г. Циганова, І. С. Бабича, І. В. Бойка, А. В. Бурбій, слід розуміти передбачену законом публічно-владну діяльність органу або підрозділу поліції, що ґрунтується й впливає з виконуваних цим органом (підрозділом) поліцейських функцій, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в здійсненні дій чи прийнятті рішень, котрі відбуваються в контакті з конкретною фізичною чи юридичною особою, яка переважно сама звертається до відповідного органу (підрозділу) поліції, його посадової особи для реалізації своїх суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на неї нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері²⁷.

З вказаної позиції вчених логічно випливає, що поліцейську діяльність варто розцінювати послугами лише тоді, коли: а) особи безпосередньо звертаються до поліції з метою реалізації своїх суб'єктивних можливостей і законних інтересів; б) здійснення поліцейських дій відбувається в контакті з конкретною фізичною або юридичною особою; в) вираженням такої діяльності є не тільки здійснення певних дій уповноваженими представниками поліції, але й прийняття ними рішень на користь конкретної особи, яка звернулася до них.

Зважаючи на викладене вище, переконані, що в рамках нашого дослідження більш виправдано послугуватися категорією «кримінологічна діяльність», а не «кримінологічні послуги», при цьому не заперечуємо, що частина кримінологічної діяльності Національної

²⁵ Вдовічен В. Субстанціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 154.

²⁶ Послуга. *Вільна енциклопедія – Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Послуга>.

²⁷ Циганов О.Г., Бабич І.С., Бойко І.В., Бурбій А.В. *Поліцейська діяльність та поліцейські послуги в Україні: організаційно-правові аспекти* : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. С. 103.

поліції дійсно пов'язана з наданням послуг, наприклад, контрольно-наглядова діяльність у сфері обігу зброї чи освітня діяльність.

Найбільш близькою до кримінологічної діяльності Національної поліції за змістом беззаперечно є **поліцейська діяльність**, доктринальне тлумачення сутності якої зумовлює дискусію в науковому середовищі.

З погляду відомого поліцейста К. С. Бельського, поліцейську діяльність слід розуміти як особливий вид державно-управлінської діяльності, яка спрямована на забезпечення громадської безпеки та охорону громадського порядку, спираючись на використання заходів державного примусу²⁸.

Проте, на наше переконання, вченим як звужено перелік завдань, що стоять перед поліцією сьогодні, так і безпідставно наголошується лише на одному методі поліцейської діяльності – примусовому.

В. П. Сальниковим та В. П. Фьодоровим наголошується на тому, що поліцейська діяльність здійснюється від імені держави уповноваженими на те спеціальними органами влади. Поліцейська діяльність обов'язково знаходить свою реалізацію через правозастосування, де можливе використання спеціальних засобів впливу, а саме: застосування фізичної сили, спеціальних засобів впливу, в тому числі вогнепальної зброї, електрошокерів, гумових кийків тощо²⁹.

Критичне осмислення зазначеного дає можливість стверджувати про наступне: а) заперечної оцінки заслуговує твердження правників про те, що поліцейська діяльність здійснюється від імені усієї держави, оскільки поліція є виключно органом виконавчої гілки державної влади, що долучається до виконання однієї з функцій держави – правоохоронної; б) поліцейська діяльність знаходить своє вираження не тільки через правозастосування, але й, наприклад, через відомчу нормотворчість шляхом видання наказів Національної поліції.

Як зауважує М. В. Лошицький, під поліцейською діяльністю у загальному значенні цього слова варто розуміти особливий вид державно-управлінської діяльності, спрямованої на охорону громадського порядку, забезпечення громадської (і будь-якої іншої) безпеки і пов'язаної із застосуванням державного примусу. Насамперед це діяльність щодо керівництва спеціальними структурами виконавчої влади (ОВС, митні органи тощо), з організації їхньої діяльності, спрямованої на охорону громадського порядку, забезпечення громадської, державної, економічної і будь-якої іншої безпеки. З цієї точки зору

²⁸ Бельский К.С. Полицейское право: лекц. курс / под ред. А.В. Куракина. Москва : Дело и сервис, 2004. С. 34.

²⁹ Сальников В.П., Фёдоров В.П. Убеждение и принуждение в деятельности органов внутренних дел: пособие. Луганск : ВПУ, 1989. С. 67.

поліцейській діяльності властиві в основному всі риси управлінської діяльності: це – діяльність організуюча, контролююча, державно-владна, безперервна (цілодобова), що здійснюється компетентними органами³⁰

Схожих висновків доходить і О. Ф. Кобзар, який під поліцейською діяльністю пропонує розуміти особливу форму державно-владної діяльності управлінського характеру, яка здійснюється уповноваженими органами державної влади, із застосуванням поліцейських заходів, включаючи примус, з метою здійснення адміністративного нагляду в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а також забезпечення реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина³¹.

Однак, на наше переконання, вищезазначені підходи правників тягнуть до отождолення поліцейської діяльності з адміністративною діяльністю органів поліції, що явно звужує розуміння досліджуваного поняття. Адже на поліцію згідно з законодавством України покладається здійснення й іншої діяльності, наприклад, кримінально-процесуальної, оперативно-розшукової, кримінологічної. На підтвердження власної позиції, наведемо умовиводи Я. М. Когут, яким зауважується про те, що поліцейську діяльність слід поділяти на загальну (адміністративну) та спеціальну (оперативно-розшукову та кримінальну процесуальну)³².

Водночас дискусійним вважаємо висновок О. Ф. Кобзаря про те, що метою поліцейської діяльності є здійснення адміністративного нагляду в усіх сферах життєдіяльності суспільства, що передусім входить у протиріччя з конституційними принципами правової держави, поділу влади, верховенства права, а також положеннями Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі».

У результаті узагальнення позицій різних вчених щодо визначення поняття «поліцейська діяльність» О. С. Проневич виокремлено такі ознаки поліцейської діяльності: належність до видів соціальної діяльності; реалізація у вигляді усвідомленого і цілеспрямованого впливу суб'єкта на об'єкт, не пов'язаний з ним відносинами підпорядкування (субординації); основоположне значення категорії «охорона», що передбачає захист суспільства від загроз (небезпек); наглядово-примусова спрямованість, що зумовлює можливість застосування специфічних методів (засобів) адміністративного нагляду та адміністративного

³⁰ Лошицький М.В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. С. 13–14.

³¹ Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. С. 251.

³² Когут Я. М. Щодо поняття адміністративно-поліцейської діяльності. *Митна справа*. 2013. № 5(2.2). С. 324–325.

примусу; професійна природа і публічний характер; формальна визначеність і неприпустимість порушення законних процедур. У підсумку вчений доходить висновку про те, що поліцейська діяльність – це один з видів державно-управлінської (адміністративної) діяльності, що реалізується наділеними спеціальною компетенцією застосування державного примусу озброєними органами державної виконавчої влади (формаціями), уповноваженими здійснювати охорону правопорядку, забезпечувати внутрішню безпеку, особисті та майнові права громадян³³.

Проте, як і попередні вчені, автор зводить усю поліцейську діяльність лише до адміністративної, а також наголошує на її наглядово-примусовій спрямованості та пріоритетності методу державного примусу, що є неприйнятним.

Найбільш обґрунтованим до розуміння сутності поліцейської діяльності вважаємо підхід, запропонований І. В. Бойком.

З погляду дослідника, сучасна поліцейська діяльність в Україні характеризується такими ознаками: заснована на Основному Законі та законах України; спрямована на об'єкти, склад яких залежить від конкретного етапу історичного розвитку суспільства і від політичних факторів; її зміст у нашому суспільстві органічно пов'язаний з правом та праворозумінням; найчіткіше виражається нерозривний зв'язок держави і права, їх взаємовплив; є державною політикою; формується і реалізується під впливом цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів (правосвідомість людини і громадянина та суспільства загалом, стан злочинності, економічний розвиток держави, кадрова політика (підбір і розстановка), політичне керівництво державою, його відношення до цього питання; реалізується за допомогою управлінсько-організаційних та юридичних засобів і через застосування превентивних заходів, а також застосування поліцейських заходів державного примусу та надання поліцейських послуг фізичним та юридичним особам тощо. Таким чином, на переконання вченого, поліцейська діяльність – це урегульована нормами адміністративного права розпорядчо-владна діяльність органів державної влади у правоохоронній сфері, метою якої є забезпечення внутрішньої безпеки в державі, яка реалізується спеціальними органами, уповноваженими від імені держави здійснювати охорону прав і свобод людини та громадянина, забезпечувати публічну безпеку і порядок, протидію злочинності, виконувати від імені держави контрольно-наглядові функції та

³³ Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. С. 14.

застосовувати превентивні поліцейські заходи та поліцейські заходи примусу³⁴.

Наведені вище теоретичні положення дозволяють сформувані власні умовиводи, що мають методологічне значення в аспекті розуміння юридичної природи кримінологічної діяльності: 1) кримінологічна діяльність Національної поліції є різновидом поліцейської діяльності, що слід віднести до спеціальної; 2) здійснюється уповноваженими державою суб'єктами, а саме службовими та посадовими особами Національної поліції; 3) є організуючою, державно-владною, безперервною; 4) здійснюється із застосування специфічних методів та засобів; 5) забезпечує виконання однієї з функцій держави – правоохоронної; 6) знаходить своє вираження у правозастосуванні; 7) передусім спрямована на виконання завдання Національної поліції, пов'язаного з протидією злочинності.

Уважаємо, що кримінологічна діяльність тісно переплітається і з таким поняттям, як **антикримінальна діяльність**, особливості якої з'ясовано А. П. Закалюком. Серед них: а) її основна функція полягає у протидії суспільно неприйнятній та небезпечній кримінальній активності окремої частини суспільства, яка суперечить його інтересам та спричиняє йому велику шкоду; б) обмежується в основному стратегіями стримування злочинності, а не її упередження та обмеження обумовлюючих її впливів; в) потребує оптимізації, у тому числі вдосконалення організаційно-управлінських засад, які значною мірою не потребують дуже великих асигнувань, а залежать від уваги до запровадження наукових основ управління, передусім інформаційно-аналітичних, прогностичних, обґрунтування управлінських рішень, їх планування контролю за виконанням; г) є переважно унормованою, в тому числі актами законодавства, неухильне дотримання яких є обов'язковою визначальною вимогою та умовою цієї діяльності; д) ця діяльність, а також управління нею потребує політичного визначення як частини загальнодержавної політики та стратегії³⁵.

Аналіз вищезазначеної позиції правника дозволяє сформувані такі власні судження: 1) твердження автора про те, що протидія є основною функцією антикримінальної діяльності, вказує на наявність у неї і інших функцій, які, щоправда, вченим не називаються. Водночас такий

³⁴ Бойко І.В. Суб'єкти здійснення поліцейської діяльності в Україні. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: матеріали VII Міжнар. наук. конф. 2017. URL: <http://lawconf.kpi.ua/2017/paper/viewFile/8433/3292>.

³⁵ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. С. 371–372.

умовивід автора дозволяє дійти висновку про те, що поняттям «антикримінальна діяльність» охоплюються профілактична, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, кримінологічна діяльність тощо. А отже, антикримінальна та кримінологічна діяльність співвідносяться як загальне та часткове явища; 2) запобігання злочинним проявам та стримування злочинності (уповільнення, гальмування її поширенню та розвитку) є завданнями як антикримінальної, так і кримінологічної діяльності; 3) не можна повною мірою погодитися з твердженням вченого про те, що антикримінальна діяльність є переважно унормованою, адже суб'єктами її здійснення є органи публічної влади, їх службові та посадові особи, наскрізним принципом діяльності яких є законність (діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначений законодавством). Тому вся антикримінальна діяльність є унормованою законами та іншими нормативно-правовими актами.

Ще однією спорідненою категорією до поняття «кримінологічна діяльність» вважаємо професійну діяльність. З'ясувавши сутність останньої, О. А. Файер пропонує таку її дефініцію: професійна діяльність – це вид трудової діяльності професіоналів, які володіють комплексом спеціальних теоретичних знань та практичних навиків, набутих у результаті спеціальної підготовки та досвіду роботи, мають високу ділову репутацію та володіють професійною етикою, зміст якої складається з доцільної зміни та перетворення навколишнього середовища шляхом виконання покладених на них особливих професійних обов'язків та здійснюючи надані їм для цього права, та діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам³⁶.

З огляду на зазначене слід констатувати, що кримінологічна діяльність Національної поліції є також професійною діяльністю, підтвердженням чому слугує той факт, що її належне здійснення забезпечують виключно поліцейські, які є фахівцями у галузі кримінології, тобто володіють комплексом спеціальних теоретичних кримінологічних знань та практичних навиків, набутих в результаті навчання та досвіду своєї роботи.

Для формування власного бачення сутності поняття «кримінологічна діяльність Національної поліції» методологічно правильним убачаємо здійснення аналізу наукового доробку вчених-правників щодо розуміння змістовного наповнення категорії **кримінологічна діяльність**.

³⁶ Файер О.А. Поняття професійної діяльності та її структурні елементи. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 130.

Кримінологічна діяльність у вузькому значенні (виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочину) різних учасників здійснення кримінального судочинства була предметом наукового пізнання В. Давиденко.

У результаті дослідження вчений дійшов таких висновків щодо сутності та обсягу досліджуваного поняття: 1) виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів для їх усунення (є сутністю кримінологічної діяльності слідчого під час розслідування злочину); 2) нагляд за виконанням вимог закону про виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також безпосередня робота щодо виявлення причин та умов вчиненого злочину в межах судового розгляду кримінальної справи (є завданнями кримінологічної діяльності прокурора, що здійснюється у кримінальному судочинстві на всіх стадіях кримінального процесу); 3) заявляти клопотання на досудовому слідстві з приводу виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину; самостійні дії, що безпосередньо спрямовані на виявлення причин та умов злочину (форми кримінологічної діяльності адвоката, що є обов'язковими у разі коли, причини й умови вчиненого злочину постають обставинами, які пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність особи, якій інкримінується даний злочин); 4) процесуальне керівництво судовим розглядом, у процесі якого з-поміж інших досліджуються і обставинами, що сприяли вчиненню злочину; функція судового контролю за законністю досудового слідства (кримінологічна робота суду)³⁷.

Зазначене вище дає підстави стверджувати про те, що кримінологічною діяльністю охоплюються не тільки дії уповноважених суб'єктів, пов'язані з виявленням та усуненням причин і умов, які сприяють вчиненню злочину, але й дії наглядового, контрольного та управлінського характеру, що зумовлюється статусом окремо кожного із вказаних суб'єктів такої діяльності.

У результаті наукової розвідки авторського колективу вчених у складі В. Л. Давиденко, О. О. Титаренка, М. Л. Давиденка та О. М. Литвинова було зроблено висновок про те, що кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства полягає у виявленні та усуненні криміногенних детермінант, що здійснюється під час розслідування кримінальних справ та пов'язана зі збиранням доказів³⁸.

³⁷ Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 112.

³⁸ Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. С. 42.

Однак варто зауважити, що, характеризуючи таку діяльність далі, вчені акцентують свою увагу лише на діях слідчого та інших суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення причин і умов вчиненого злочину, упускаючи дії, пов'язані з їх усуненням.

Досліджуючи основні напрями діяльності органів прокуратури щодо протидії злочинності, значну увагу питанням кримінологічної діяльності прокурора приділено і О. Г. Кальманом.

Як зауважує правник, зміст кримінологічної діяльності прокурора на стадії досудового слідства становлять дії прокурора, пов'язані з реалізацією таких його повноважень: участь прокурора у виконанні слідчих дій, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину; надання вказівок слідчому чи органу дізнання про виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; повернення кримінальної справи слідчому або органу дізнання для проведення додаткового розслідування чи дізнання у зв'язку з невиявленням причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; відкликання не достатньо необґрунтованого подання слідчого або органу дізнання [38, с. 84–85]. Кримінологічна діяльність прокурора у судовому розгляді кримінальної справи, стверджує автор, нерозривно пов'язана з його процесуальною діяльністю щодо підтримки державного обвинувачення. При цьому правник виділяє три етапи її здійснення: 1) кримінологічна робота прокурора на стадії попереднього розгляду справи суддею; 2) кримінологічна робота прокурора на стадії судового слідства; 3) кримінологічний аспект обвинувальної промови³⁹.

Разом з тим, на переконання вченого, у процесі здійснення нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, прокуратура виконує і кримінологічний нагляд, спрямований на протидію та запобігання злочинам. Прокурор у будь-який час може відвідувати відповідні установи тримання затриманих попереднього ув'язнення, відбування покарання, примусового лікування; ознайомлюватися з документами; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ; зупиняти виконання таких актів; опротестовувати або скасовувати їх; вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень; звільнити особу, яка незаконно перебуває в місцях тримання затриманих, попереднього

³⁹ Проблеми протидії злочинності : підруч. / Кальман О.Г. та ін. ; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. С. 87.

ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі або в установі для виконання засобів примусового характеру⁴⁰.

Із зазначеного слідує, що вчений фактично виокремив ті повноваження прокурора (наглядові, кримінально-процесуальні, контрольні тощо), що, на його думку, слід віднести до кримінологічної діяльності зважаючи на їх мету, а саме: виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. При цьому вченим не сформульовано власної авторської дефініції та ознак такої діяльності прокурора.

Висвітлюючи кримінологічну функцію прокурора у досудовому розслідуванні, В. Юрчишин доходить висновку про те, що кримінологічна діяльність прокурора – це спеціальна наглядова діяльність, спрямована на своєчасне виявлення органами досудового розслідування причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і непроцесуальних заходів, спрямованих на їх усунення з метою мінімізації криміногенного впливу. Як наголошує автор, засобами кримінологічного нагляду прокурор повинен націлювати слідчого на поєднання різних форм профілактичної діяльності – внесення подань, виступу на зборах трудового колективу, у пресі, по радіо, телебаченню тощо. Прокурор також вживає заходи до якнайшвидшого доведення до відома відповідних посадових осіб інформації про причини та умови, які сприяли вчиненню злочинів, надає допомогу слідчому в узагальненні зібраної у справі кримінологічної інформації, викладає свою думку про характер попереджувальних заходів, які необхідно вжити; заміняє кримінологічні акти слідчого своїми актами; використовує результати кримінологічної слідчої і власної діяльності при аналізі (вивченні) причин злочинності в районі, області тощо⁴¹.

Осмислення вказаного дозволяє сформувати судження про те, що до обсягу поняття «кримінологічна діяльність» вчений відносить наглядові, координаційні, інформаційні, допоміжні, контрольні та інші дії, спрямовані на виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, а також заходи, спрямовані на їх усунення.

У підсумку проведеного дослідження О. С. Іщуком сформульовано таку дефініцію досліджуваного поняття: кримінологічна діяльність – це інтегрована в єдину систему протидії злочинності сукупність функціональних елементів (засобів, форм і видів діяльності), за допомогою яких суб'єкт впливає на фактори злочинності, досягаючи тим самим

⁴⁰ Проблеми протидії злочинності : підруч. / Кальман О.Г. та ін. ; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. С. 94.

⁴¹ Юрчишин В. Кримінологічна функція прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 99.

результативного виконання визначених для органів прокуратури завдань і функцій. Водночас вченим наголошується, що загалом діяльність прокуратури із протидії злочинності в основному здійснюється у формі кримінологічної профілактики, тобто являє собою сукупність заходів щодо виявлення та усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов, інших детермінант злочинності. Окремі складники динамічної категорії кримінологічної діяльності, стверджує правник, відособлюються, структуруються в діяльність правозастосовну і юрисдикційну, правоустановчу та правороз'яснювальну, правонаділяючу і наглядову⁴².

Однак запропонований вченим підхід до трактування досліджуваного явища не дозволяє повною мірою виокремити ті характерні риси, що притаманні кримінологічній діяльності прокуратури, оскільки така діяльність фактично зводиться до профілактичної. Водночас вчений стверджує, що певні її складники одночасно являють собою правозастосовну, юрисдикційну, правоустановчу, правороз'яснювальну, правонаділяючу та наглядову діяльність прокуратури, що потребує уточнення.

Досліджуючи особливості здійснення кримінологічної діяльності Державним бюро розслідувань, В. М. Дрьомін зауважує, що лише діяльність, яка спрямована на вивчення, аналіз, прогнозування і запобігання злочинності та криміногенних соціальних процесів і явищ, може бути віднесена до кримінологічної діяльності – особливого виду професійної спеціалізації⁴³.

Із зазначеного витікає, що кримінологічна діяльність являє собою як аналітичну діяльність, пов'язану зі злочинністю, так і профілактичну, що мають здійснюватися виключно спеціально підготовленими фахівцями.

Водночас переконані, що належне здійснення кримінологічної діяльності неможливе без використання спеціальних кримінологічних технологій (методик). З цього приводу слухними вбачаємо умовиводи О. В. Симоненка та Є. В. Грибанова, які під кримінологічними технологіями у широкому сенсі пропонують розуміти сукупність кримінологічно обґрунтованих прийомів, методів і рішень, які застосовуються для досягнення прогнозованого результату в правоохоронній сфері шляхом здійснення дій, які впливають на поведінку людей, культурні та соціальні структури, системи або ситуації через застосування кримінологічних знань в антикримінальній практиці. У вузькому сенсі, на переконання дослідників, кримінологічні технології утворюють сукупність різного роду

⁴² Іщук О.С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. С. 322–323.

⁴³ Дрьомін В.М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань : на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г.О. Ульянова (голова ред.), В.М. Дрьомін, Є.Л. Стрельцов та ін.; НУ «ЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 377–378.

прийомів, способів, засобів, методів і форм застосування кримінологічних теорій і вчень у практиці протидії злочинності⁴⁴.

Також перспективним напрямом подальших досліджень є питання розробки, впровадження в законодавство та правозастосовну діяльність принципу презумпції правоти поліцейського – всі дії працівника поліції є законними, доки іншого не буде встановлено рішенням суду чи іншого уповноваженого органу. Звичайно, така пропозиція потребує широкого обговорення, не тільки фахового⁴⁵.

ВИСНОВКИ

Узагальнення усіх попередньо зроблених висновків дає підстави для такого судження про кримінологічну діяльність Національної поліції: це різновид поліцейської діяльності, що являє собою сукупність правомірних дій поліцейських, які мають знання і навички їх застосування у галузі права загалом та кримінології зокрема, що здійснюються правовими засобами і методами з використанням актуальних кримінологічних технологій в освітній, науковій та практичних формах з метою протидії кримінальним правопорушенням, а також пов'язаних з ними негативними для суспільства явищами, усунення детермінантів вчинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації.

Відповідно до характерних рис такої діяльності слід віднести: 1) є видом поліцейської правозастосовної діяльності, що характеризується унормованістю, системністю, організованістю та професійністю; 2) являє собою сукупність активних дій уповноважених суб'єктів (службових та посадових осіб органів поліції), які володіють знаннями і навичками у галузі права та спеціальними кримінологічними знаннями; 3) здійснюється дозволеними законодавством правовими засобами і методами з використанням актуальних кримінологічних технологій (методик), а також наукових методів пізнання; 4) можливими формами такої діяльності є освітня, наукова та практична, при цьому наукова кримінологічна діяльність виконує забезпечувальну функцію по відношенню до такого роду практичної діяльності; 5) за своїм інтелектуальним змістом може бути організаційною (управлінською), пізнавально-пошуковою, комунікативною; 6) її загальною метою є протидія кримінальним правопорушенням (їх виявлення, припинення,

⁴⁴ Симоненко А.В., Грибанов Е.В. Криминологические технологии: теория и методология. *Вестник краснодарского университета МВД России*. 2016. № 2 (32). С. 8.

⁴⁵ Шаблестий В.В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 113.

відвернення, запобігання), а також пов'язаних з ними негативними для суспільства явищами (зловживання правом тощо), усунення детермінантів вчинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації; 7) кожна із форм такої діяльності в межах визначеної мети спрямована на вирішення окремого завдання, а саме: а) кримінологічна освітня діяльність – підготовка фахівців зі спеціальними кримінологічними знаннями і навиками; б) кримінологічна наукова діяльність – пошук шляхів вирішення актуальних теоретико-прикладних кримінологічних проблем; в) кримінологічна практична діяльність – зменшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень, усунення їх причин та умов, вжиття належних заходів щодо осіб, які схильні до вчинення правопорушень, або вже їх вчинили, а також щодо потенційних та реальних жертв; 8) може здійснюватися як самостійний вид поліцейської діяльності, так і паралельно з іншими її видами, наприклад, під здійсненні оперативно-розшукової чи кримінально-процесуальної діяльності; 9) кримінологічне прогнозування, кримінологічна експертиза, кримінологічна профілактика, кримінологічний нагляд і контроль є видами кримінологічної практичної діяльності Національної поліції України за напрямами її здійснення.

АНОТАЦІЯ

У статті кримінологічну діяльність Національної поліції України визначено як різновид поліцейської діяльності, що являє собою сукупність правомірних дій поліцейських, які мають знання і навички їх застосування у галузі права загалом та кримінології зокрема, що здійснюються правовими засобами і методами з використанням актуальних кримінологічних технологій в освітній, науковій та практичних формах з метою протидії кримінальним правопорушенням, а також пов'язаних з ними негативними для суспільства явищами, усунення детермінантів вчинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації.

Визначено ознаки методів кримінологічної практичної діяльності Національної поліції як сукупності способів та прийомів, які використовуються поліцейськими для досягнення поставленої мети:

- 1) є прийомами та способами прямого впливу на об'єкт діяльності;
- 2) зважаючи на основний акцент кримінологічної діяльності (запобігання кримінальним правопорушенням) метод переконання є найбільш пріоритетним з-поміж інших методів такої діяльності;

- 3) реалізуються органами державної виконавчої влади;
- 4) застосовуються в правоохоронній сфері;
- 5) є постійними за часом та внутрішньодержавними за територією;
- 6) є імперативними, під час застосування яких не обов'язковим є ухвалення індивідуально-правових актів.

Удосконалено кримінологічне вчення про те, що в системі правоохоронних органів, в тому числі Національній поліції, на виконання кримінологічних завдань, які окреслені у базових законах про ці органи, повинні бути створені кримінологічні підрозділи і введені посади кримінологів із відповідною їх поглибленою підготовкою.

Література

1. Головін Б. М. Поняття, предмет, система кримінології та її завдання на сучасному етапі розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Випуск 28. С. 59–68.

2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

3. Мельник М. І. Протидія корупції: поняття, мета, напрями. *Право України*. 2002. № 4. С. 22–26.

4. Туляков В. А. Криминология современности. *Криминологія в Україні та протидія злочинності: збірник наук. статей / за ред. М. Л. Орзіха, В. М. Дрьоміна*. Одеса : Фенікс, 2008. 318 с. С. 71–79.

5. Жалинский А. Э. Избранные труды: в 4 т. Т. 1. Криминология. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 698 с.

6. Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами та доповненнями станом на 27.10.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

7. Юридическая деятельность: сущность, структура, виды: сборник науч. трудов / ред кол. В. Н. Карташов (отв. ред.) и др. Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1989. 139 с.

8. Сырых В. М. Социология права: учебник. 4-е изд., доп. и перераб. Москва : Юстицинформ, 2012. 472 с.

9. Ющик О. І. Теоретичні основи законодавчого процесу: монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 519 с.

10. Чернуха Н. М., Рижиков В. С. Професійна діяльність юриста: теоретичні засади. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 7(10). С. 45–48.

11. Гель А. П. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. Київ : МАУП, 2004. 272 с.

12. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 36 с.

13. Організація судових та правоохоронних органів : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / І. Є. Марочкін, В. В. Афанасьєв, В. С. Бабкова та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової, О. М. Толочко. Харків : Право, 2000. 272 с.

14. Ботвінов Р. Здійснення правоохоронної діяльності органами державної влади: сутність та ознаки. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 4(31). С. 44–50.

15. Бистрик Г. Правоохоронна діяльність у контексті вдосконалення правових форм діяльності держави. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 20–27.

16. Ведерніков Ю. А., Шкарупа В. К., Карпунчев В. П. Щодо визначення поняття правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 3. С. 102–111.

17. Дубінчак В. М. Правоохоронна діяльність: сутність, суб'єкти, засоби забезпечення (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 230 с.

18. Тарахонич Т. І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання. *Правова держава*. 2015. Випуск 26. С. 83–93.

19. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.98 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.

20. Бистрик Г. М. Контрольно-наглядова діяльність як форма правової діяльності органів державної влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 46. С. 115–123.

21. Тарахонич Т. І. Правові форми діяльності держави як засіб функціонування механізму правового регулювання. *Правова держава*. 2015. Випуск 26. С. 83–93.

22. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум; Ун-т внутрішніх дел, 2000. 704 с.

23. Біла-Тюріна Ю. З. Ознаки поліцейських послуг та їх характеристики. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) : у 2-х т. 2017. Т. 2. С. 72–74.

24. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.

25. Вдовічен В. Субстанціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 152–156.

26. Послуга. *Вільна енциклопедія – Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Послуга>.

27. Циганов О. Г., Бабич І. С., Бойко І. В., Бурбій А. В. Поліцейська діяльність та поліцейські послуги в Україні: організаційно-правові аспекти: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 196 с.

28. Бельский К. С. Полицейское право: лекц. курс / под ред. А. В. Куракина. Москва : Дело и сервис, 2004. 816 с.

29. Сальников В. П., Фёдоров В. П. Убеждение и принуждение в деятельности органов внутренних дел: пособие. Луганск : ВПУ, 1989. 90 с.

30. Лошицький М. В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 36 с.

31. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.

32. Когут Я. М. Щодо поняття адміністративно поліцейської діяльності. *Митна справа*. 2013. № 5(2.2). С. 321–326.

33. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 36 с.

34. Бойко І. В. Суб'єкти здійснення поліцейської діяльності в Україні. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: матеріали VII Міжнар. наук. конф. 2017. URL: <http://lawconf.kpi.ua/2017/paper/viewFile/8433/3292>.

35. Файер О. А. Поняття професійної діяльності та її структурні елементи. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 126–131.

36. Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 111–117.

37. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства: монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.

38. Проблеми протидії злочинності : підруч. / Кальман О. Г. та ін.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.

39. Юрчишин В. Кримінологічна функція прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 96–102.
40. Ішук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури: монограф. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.
41. Дрьомін В. М. Кримінологічні функції та кримінологічна діяльність ДБР. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол. : Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов та ін.; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 375–379.
42. Симоненко А. В., Грибанов Е. В. Криминологические технологии: теория и методология. *Вестник краснодарского университета МВД России*. 2016. № 2 (32). С. 8–12.
43. Шаблистий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112–115.

Information about the author:

Fomenko Andriy Yevhenovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Rector
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin avenue, Dnipro, 49005, Ukraine